

УДК 7.038.53

DOI <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2025.36.36>

АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОТЕСТНОМУ САМОВИРАЖЕННІ ЧЕРЕЗ АКТИ ПРЯМОЇ ДІЇ

Сабакарь Сергій Євгенійович

старший викладач кафедри рисунка,

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури, Київ, Україна,

e-mail: sergii.sabakar@naoma.edu.ua, orcid: 0000-0002-7644-1078

Анотація. **Метою** дослідження є аналіз ролі візуального мистецтва як інструменту протестного самовираження через пряму дію та активізм. Дослідження спрямоване на вивчення прикладів використання графіті, муралів, плакатів тощо як засобів мобілізації, формування альтернативних наративів і передачі соціально-політичних меседжів.

Методологія. У роботі застосовано комплексний методологічний підхід, який поєднує кілька наукових методів для глибокого аналізу візуального активізму. Зокрема, проведено систематизацію та структурний аналіз широкого спектру мультимедійних джерел, що дало змогу виділити основні елементи та закономірності формування протестного мистецтва. Застосовано порівняльний кейс-стаді-аналіз (конкретного аналізу), завдяки якому досліджено історичні та сучасні приклади протестних практик у різних культурних та політичних контекстах. Також використано метод контент-аналізу (відеоматеріали, аудіоматеріали, зображення) для вивчення візуальних образів і символів, які використовуються у публічному просторі та мережі Інтернет.

Результати. Дослідження демонструє, що візуальне мистецтво є інструментом мобілізації та ненасильницького опору, здатним трансформувати публічний простір і створювати альтернативні форми комунікації. Аналіз прикладів сучасних протестних рухів свідчить про універсальність художніх засобів у передачі ідей та формуванні колективної свідомості.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі візуального мистецтва як засобу прямої дії у контексті сучасних протестних рухів, соціально-політичних висловлювань кінця ХХ–ХХІ ст. Особливу увагу приділено українському досвіду, що включає приклади мистецького спротиву під час Революції гідності та повномасштабної війни.

Практична значущість дослідження полягає у можливості застосування отриманих результатів в освітній практиці, зокрема в навчальних програмах вищої художньої освіти, які орієнтовані на розвиток соціально критичного мислення. Окрім того, дослідження може бути корисним у діяльності правозахисних організацій, які використовують мистецтво як інструмент публічної комунікації та підтримки прав людини.

Ключові слова: візуальне мистецтво, протест, пряма дія, активізм, графіті, перформанс, права людини, AR, VR.

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена зростаючою роллю прямої дії як форми політичного та соціального протесту, що існує поза традиційними механізмами впливу на теперішнє. Сучасні суспільства стикаються з викликами, коли стандартні напрями комунікації втрачають ефективність, а митці все активніше використовують візуальні засоби: графіті, плакати, стікери, перформанси, інсталяції для вираження протестних висловлювань. Незважаючи на значний потенціал візуального активізму в мобілізації громадськості та формуванні альтернативних наративів у політичному процесі, його використання завжди супроводжується проблемами цензури, репресій і комерціалізації.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У книзі «Мистецтво перформансу: Від футуризму до сьогодення» Роуз Лі Голдберг [13] досліджує історичні передумови перформансу, зокрема роль дадаїзму. Вона показує, як дадаїсти використовували «живе» мистецтво для протесту, утілюючи антибуржуазні та антивоєнні висловлювання через провокаційні вистави. Аналізуючи творчість цих митців, авторка розкриває, як вони відкидали традиційні норми, переходячи в поле театральності, абсурду та імпровізації. Голдберг підкреслює, що дадаїзм став не лише мистецьким експериментом, а й засобом соціально-політичної критики, що надихнув майбутні покоління. Її книга допомагає зрозуміти, як історичні художні практики сприяли розмиттю меж між мистецтвом та активізмом у сучасному перформансі.

Книга «Суспільство спектаклю» Гі Дебора [11] є однією з найважливіших критик сучасного капіталістичного суспільства. Дебор стверджує, що життя перетворилося на низку образів і репрезентацій, де реальні людські стосунки замінені на медіа, рекламу та споживацтво. Він вважає, що цей «спектакль» формує пасивну масу, яка стає об'єктом маніпуляцій. Ситуаціоністи під проводом Дебора використовували мистецтво та акціонізм, щоб розірвати норми споживацького суспільства та відновити автентичність досвіду. Через *détournement*, з французької «зміна маршруту, захоплення», та інші критичні практики вони прагнули не лише критикувати систему, а й стимулювати соціальні зміни.

Ще одна з великих праць, книга «Мистецтво і революція: мистецький активізм у довгому XX столітті» Геральда Рауніга [15], досліджує взаємозв'язок між мистецтвом та революційними рухами XX ст. Автор аналізує

історичні приклади візуального активізму, зокрема дадаїзм, ситуаціонізм та сучасні форми мистецького спротиву. У книзі розглядається, як мистецтво може виходити за межі естетичних норм і ставати інструментом соціальних змін. Рауніг підкреслює роль радикальних мистецьких практик у процесах емансипації та перебудови суспільства. Книга пропонує критичний погляд на митця як учасника соціально-політичної боротьби та досліджує потенціал візуального мистецтва у протестному самовираженні.

Книга «Мистецтво і сучасна критична практика: Переосмислення інституційної критики» за редакцією Геральда Рауніга та Джина Рея [16] досліджує еволюцію інституційної критики в сучасному мистецтві. У книзі розглядаються способи, якими митці та теоретики піддають сумніву владні структури мистецьких інституцій. Автори аналізують, як критичні мистецькі практики виходять за межі традиційних галерей і музеїв, впливають на соціальні та політичні процеси. Книга складається з есеїв провідних дослідників і художників (Джудіт Батлер, Паоло Вірно, Жилья Дельоза, Антоніо Негрі, Мішеля Фуко тощо), які пропонують нові підходи до взаємодії мистецтва, активізму та інституцій.

МЕТА

Мета статті – описати й дослідити роль візуального мистецтва як інструменту прямої дії та активізму, що сприяє мобілізації громадськості й упровадженню соціально-політичних змін.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Пряма дія – це форма політичного та соціального протесту, коли учасники безпосередньо вживають певних заходів для досягнення змін, обходячи традиційні політичні механізми, такі як переговори, лобіювання чи вибори. До таких заходів відносяться не лише мітинги, страйки, блокади, окупації публічних місць, а й використання засобів візуального мистецтва, зокрема графіті, плакатів, стікерів, перформансів, акцій, інсталяцій та інших форм творчості. Це дає змогу не лише фізично впливати на ситуацію, а й через яскраві візуальні образи привертати увагу до соціально-політичних чи екологічних проблем. Із цього ми бачимо, що пряма дія через візуальне мистецтво використовує ці медіа в мистецтві як інструмент для безпосереднього впливу на суспільство, владу чи інші аудиторії.

У сфері візуального мистецтва ідея прямої дії тісно пов'язана з активістськими практиками. Митці та мистецькі рухи використовують

ці засоби для трансформації простору, виклику емоцій або провокування діалогу. Дадаїзм, наприклад, відзначався провокаційними актами, які порушували традиційні естетичні норми, шокували глядачів та кидали виклик націоналізму й академічним обмеженням (Трістан Тцара та інші використовували провокаційні акти, перформанси та антибуржуазну естетику для протесту проти війни). У футуризмі, італійському напрямі під керівництвом Філіппо Томмазо Марінетті, поєднувалося мистецтво з політичними акціями, організовуючи скандальні виступи, які провокували гострі реакції суспільства. Ситуаціоністський Інтернаціонал під проводом Гі Дебора також використовував пряму дію – акціонізм як критику споживацтва та капіталізму. Своєю чергою, митці лендарту, такі як Роберт Смітсон та Енді Голдсворті, вдавалися до втручань у природу, висвітлюючи екологічні проблеми. Акціоністи, наприклад Йозеф Бойс (акція «7000 дубів» 1982 р. на виставці «Documenta 7», Кассель, Німеччина), «Завданням Бойса було не стільки висадити самостійно дерева, скільки заохочувати різних людей по дорозі допомагати йому в цьому. Так, виявилось, що деякі сусіди, які роками не говорили одне з одним, у процесі висадки дубів встановляли дружній контакт» [5] (рис. 1), через свої концептуальні перформанси закликали до соціальної трансформації та піклування про довкілля, тоді як Марина Абрамович використовувала тіло як інструмент, щоб залучати глядачів до складних емоційних і соціальних взаємодій. Мистецтво в публічному просторі, представлене такими іменами, як: Крісто і Жанн-Клод, які створювали нові форми суспільного діалогу через інтервенції у публічний простір,

котрі розширювали межі мистецтва та активізму, «вони спонукали переосмислювати громадські простори, визначні місця та природні ландшафти, підкреслюючи або приховуючи їхній природний вигляд за допомогою кілометрів тканини» [10] (рис. 2);

Бенксі – його графіті критикують війну, капіталізм та корупцію, «відомий політичними та сатиричними висловлюваннями» [9] (рис. 3); Шепард Фейрі – його культовий постер «HOPE» для передвиборчої кампанії у президенти США Барака Обами став символом політичної мобілізації, «одна з речей, яка завжди була чудовою в низових рухах, – це те, що однодумці знаходять одне одного» [17] (рис. 4);

українським художником Гамлетом Зінківським, графіті та розписи якого в публічному середовищі як і під час Революції гідності, так і після повномасштабного вторгнення слугували інструментами для підтримки та мобілізації українського суспільства. Створене Гамлетом графіті «Надламані, але незламані» на одній з опор мосту в місті Ізюм розповідає про часи окупації (рис. 5). Як згадує одна зі свідків тих подій, говорячи про єднання людей, «якщо тут стояла Росія, то там стояла Україна. Люди по маленьких дощечках перебиралися, несли своїх лежачих батьків, паралізованих людей на той бік, щоб якимось чином перебралася до родичів» [7]. Сергій Захаров, член української артгрупи «Мурзилки», створював гострі сатиричні карикатури та інсталяції на центральних вулицях окупованого Донецька, відкрито критикуючи дії сепаратистів, зокрема Ігоря Гірка. «Сергій реагував на збитий «Боїнг», а потім з'явився портрет

Рис. 1. Йозеф Бойс. «7000 дубів». Акція. Кассель, «Документа 7». 1982 [5]

Рис. 2. Крісто й Жанна-Клод на фоні обгорненого мосту Пон-Неф. Париж. 1985 [10]

Рис. 3. Бенксі. «Діти війни». Київ, Майдан Незалежності. 2022 [9]

Рис. 4. Шепард Фейрі. «Надія» (Hope). Постер, цифровий друк. 2008 [17]

Стрелкова-Гірка, який приставляє пістолет до скроні. Він був прикріплений до стіни кінотеатру «Комсомолец» у центрі Донецька. Ця інсталяція провисіла, напевно, години дві й одразу потрапила в Інтернет» [2] (рис. 6).

Його творчість, спрямована на висвітлення власної думки, поставила під загрозу власне життя, адже за його роботами стали слідкувати терористичні угруповання, що призвело до його затримання як заручника в будівлі окупованого СБУ.

Можна виділити декілька аспектів використання візуального мистецтва в прямій дії та активізмі:

1. Візуальне мистецтво як інструмент мобілізації

Візуальне мистецтво в протестних рухах використовується давно, люди використовували зображення та символи для вираження своїх поглядів на несправедливість. Наприклад, під час французьких

революційних подій (1789–1799) художники створювали гравюри, які відображали революційні події та поширювали ідеї свободи та рівності. У сучасному світі візуальне мистецтво залишається одним із найпотужніших інструментів мобілізації, охоплює різні регіони та культури. Один з яскравих прикладів – рух «Чорне життя має значення» (Black Lives Matter) у США. Після вбивства чорношкірого громадянина США Джорджа Флойда в 2020 р. протестувальники активно використовували плакати, мурали та графіті для вираження свого гніву й вимог соціальної справедливості. Візуальні символи, такі як стилізований піднятий кулак, стали емблемою руху, об'єднували людей навколо ідеї боротьби з поліцейською жорстокістю.

В Україні під час Революції гідності художники створювали плакати, які стали символами боротьби за свободу і незалежність. Важливою частиною протестного мистецтва

Рис. 5. Гамлет Зінківський. «Надламані, але незламні». Графіті. Ізюм. 2023 [7]

Рис. 6. Сергій Захаров. «Просто зроби це» (Just do it). Інсталяція. Донецьк. 2014 [2]

на початку київського Майдана 2013 р. була Інтернет-платформа «Страйкплакат», створена митцями та дизайнерами, куди щодня додавалися нові роботи, аби кожен міг надалі самостійно їх роздруковувати. Один зі співзасновників, Олексій Сай, зазначив, що «візуальні образи та повідомлення швидко стали невід'ємною частиною протесту, допомагаючи доносити ідеї до суспільства» [6]. Мобілізація через мистецтво плакату виявилася особливо ефективною, адже візуальні образи мали здатність сильно впливати на емоції протестуючих, спонукаючи їх до дії. Але, на думку Олексія, плакати, які вони створювали, не були мистецтвом – справжнім мистецтвом був сам майдан у формі містечка, який і був тотальною художньою інсталяцією.

Графіті як медіа є однією з форм візуального мистецтва, що активно використовуються для мобілізації мас. Його простота, доступність і здатність до швидкого створення дають змогу ефективно передавати протестні меседжі, надихати та залучати широку аудиторію. Графіті, нанесені на стіни будинків, підземних переходів або інших публічних просторів, перетворюють міське середовище на платформу для висловлення своєї думки. Яскравим прикладом була діяльність української графіті-групи «Пся Крев», яка працювала у Києві на початку 2000-х років. До складу колективу входили Кіот (Олександр Павлов), Ura (Юрій Каневський), Homer (Саша Курмаз) та Lodek (Володимир Воротньов). «Пся Крев» поєднувала методи «міського партизанського активізму», графіті-райтингу, стенсіл-арту та муралізму. Їхні роботи були провокативними та соціально насиченими, викликали емоційний відгук і стимулювали дискусії у суспільстві. У своїх роботах «Пся Крев» нерідко використовувала іронічні та гротескні елементи, що ставали культурними маркерами. Її діяльність охоплювала не лише графіті, а й участь у низових ініціативах, пов'язаних із самоорганізацією громад, D.I.Y.-культурою та урбаністичними експериментами. Мистецтво «Пся Крев» допомогло об'єднати різні соціальні групи навколо спільних ідей.

2. Перформанс та акціонізм як форми протесту

Перформанс та акціонізм як одні з форм протесту є унікальним поєднанням мистецтва, соціальної активності та політичної заяви. Цей інструмент соціальної активності з'являється, коли традиційні методи, такі як петиції, заяви чи демонстрації, не забезпечують достатнього впливу. Ці форми створюють новий тип комунікації, що базується на емоційному залученні та інтерактивності.

Перформанси – це живі дії, у яких художники використовують власне тіло чи конкретні символи для передачі меседжу. Вони спрямовані на створення емоційного зв'язку з глядачами, які часто стають співучасниками подій. Наприклад, знаменитий перформанс Марини Абрамович «Ритм 0» став дослідженням меж людської взаємодії та насильства. У сучасному контексті перформанси часто проводяться в публічних просторах, підсилюючи їхній вплив через доступність для широкої аудиторії.

Акції як форми мистецького протесту зосереджені на безпосередній дії для привернення уваги до певної проблеми. Це можуть бути вуличні виступи, флешмоби чи громадянська непокоря. У цьому контексті яскравим прикладом є діяльність української групи Р.Е.П. (Револьюційний Експериментальний Простір), яка утворилася під час Помаранчевої революції 2004 р. Її акції стали реакцією на соціально-політичні події 2004 р. в Україні (Помаранчева революція). Як пише Анна Лазар, «Р.Е.П., однак, залишився скептичним до спрощеної риторики Помаранчевої революції і в перші післяреволюційні роки робив критичні проєкти, що відсилали до вуличних протестів – серію «Інтервенція», до якої увійшли роботи «We Will Р.Е.П. You!» (2005 р.), «Партія Р.Е.П.» (2006 р.), демонстрація на пустирі «Акція без назви» (2006 р.) і навіть «Галерея Р.Е.П.» (2006 р.) – тобто протестний намет-галерея, поставлений біля недоступного в той час Національного художнього музею України. Серія «Інтервенція» стосувалася зовнішньої пропагандистської діяльності. «Р.Е.П.» використав стратегії вуличної агітації, з одного боку, щоб інформувати про своє існування і джерела натхнення, з іншого – аби показати поверховність цих стратегій, редукцію сенсів чи відверту маніпуляцію» [3, с. 18]. Роботи групи «Р.Е.П.» є унікальними в українському контексті, оскільки вони виходять за межі традиційного мистецтва, перетворюють акції на форму соціальної інтервенції. Її підхід базується на аналізі суспільних процесів, а роботи спрямовані на створення нових смислів, активізацію громадського дискурсу, взаємодію з публічним простором та окреслення мистецтва як активного інструменту змін.

3. Графіті, публічний розпис як нанесення думки на поверхні міста

Графіті та стрітарт також відіграють ключову роль у формуванні візуальної мови протесту, використовуючи вуличні поверхні як полотно для трансляції закликів до дії, символів опору, викликів та вимог до влади.

Ці роботи часто створюються в місцях із високим рівнем видимості, щоб охопити якомога більше людей і максимально посилити вплив візуального висловлювання. У протестах руху Black Lives Matter графіті стало способом увічнення пам'яті жертв поліцейського насильства і водночас символом єдності протестувальників. Фрази «No Justice, No Peace» або «I Can't Breathe» з'являлися на стінах і тротуарах по всьому світу. Ці прості зображення й написи перетворюють міські простори на арену громадянського супротиву, з окремими висловлюваннями людей, але спільним напрямом. На протигагу створення муралів здебільшого є колективним актом, що підсилює відчуття солідарності. Яскравим прикладом є мексиканський муралізм, який започаткував Дієго Рівера. Його роботи прославляють боротьбу робітничого класу, звертаючи увагу на соціальну нерівність. У сучасній Україні мурали стали символами громадянської солідарності. Зокрема, мурал «Свобода» чи «Синичка з лампочкою» у Києві відсилають до ідеї про боротьбу українців за незалежність. У Гонконзі під час протестів 2019 р. місцеві активісти створювали публічні стінописи на тему свободи й демократії. Подібні мурали також служать способом фіксації історичних моментів, перетворюючи тимчасові події на довготривалі символи боротьби для нових поколінь.

Графіті та стрітарт також часто виконують функцію оперативного інформування. Ці зображення стають способом швидкого поширення інформації, закликом до конкретних дій або гаслами, особливо у середовищах, де доступ до медіа є обмеженим. Наприклад, під час революцій у країнах Арабської весни активісти використовували вуличне мистецтво для висвітлення своїх вимог, засудження диктаторських режимів і закликів до повалення автократії. Під час Сирійської революції 2011–2012 рр. «політичні повідомлення, залишені на стінах, формували думку про громадську, соціальну, політичну відповідальність, єднали людей. Такі написи, як: «Ми були змушені піти, але наші серця залишились там», «Ми повернемось», «Ваші кулі вбили лише наш страх» – підривали жорстоку кампанію влади» [8, с. 168].

4. Мистецтво як форма ненасильницького опору

Мистецтво є потужним засобом ненасильницького опору у ситуаціях, коли використання фізичної сили є недоцільним чи неможливим, творчість стає інструментом, який пробуджує свідомість. Естетика відіграє ключову роль у цьому процесі. Яскраві

та незабутні образи здатні закарбуватися в пам'яті. Візуальні знаки, які миттєво розпізнаються, сприяють мобілізації громади, об'єднують людей навколо спільних ідей. Наприклад, знамените використання парасольок під час протестів у Гонконзі стало символом мирного спротиву, а плакати українських художників часів Революції гідності об'єднали людей завдяки простим, але сильним образам, наприклад «Я крапля в океані» (рис. 7).

«Усі постери ініціативи розміщувалися принципово без вказування авторства, для вільного використання» [1]. Художники не лише створюють візуальні матеріали, а й активно беруть участь у цих рухах як організатори та натхненники. Їхня креативність і здатність до інновацій допомагають знаходити нові шляхи для самовираження.

Особливу силу мистецтво має у створенні емоційного зв'язку через колір, форму та символіку, який здатен викликати гнів, надію, натхнення чи солідарність. Ці емоції сприяють згуртованості та підтримують дух протесту, мотивуючи людей до дій. Наприклад, використання білоруськими протестувальниками білих і червоних кольорів стало символом політичної солідарності, а вислів «Я – Волноваха», що об'єднав людей у спільному співчутті у соціальних мережах по всьому світу через фотографії людей із плакатами, став символом підтримки після трагедії, що сталася в Україні 2015 р.

Таким чином, візуальне мистецтво є не лише інструментом вираження своїх думок, а й ефективною формою впливу на суспільство, що підкреслює силу ідеї над фізичною

Рис. 7. Об'єднання «Страйкплакат». «Я крапля у морі». Плакат, цифровий друк. 2013 [1]

конфронтацією. Ці приклади демонструють, як творчість може ставати каталізатором змін, залишаючи глибокий емоційний слід і надихаючи на подальший ненасильницький спротив.

5. Візуальне мистецтво і права людини

Сучасне візуальне мистецтво тісно пов'язане з питаннями прав людини, оскільки воно є прямим інструментом у боротьбі проти дискримінації. Митці створюють роботи, які порушують теми рівності, справедливості та захисту прав маргіналізованих груп. Один із прикладів такого взаємозв'язку – «Refugee Flag» сирійської художниці Яра Саїд, розроблений на прохання «Refugee Nation» для церемонії відкриття олімпіади в Ріо-де-Жанейро 2016 р. Ця робота була створена для висвітлення проблеми біженців і мігрантів, які стикаються з дискримінацією та порушенням своїх прав. Прапор, що складений із кольорів рятувального жилету, символізує безпеку, якої потребують біженці, звертає увагу на мільйони людей, які змушені залишати свої домівки через стихійні лиха, переслідування, конфлікти та війни. Як зазначає сама художниця, «я без жодних вагань створила дизайн на своєму власному досвіді перетину моря з Туреччини до Греції у рятувальному жилеті, який виявився – як це часто буває – зроблений погано. Після переїзду до Амстердама я познайомилася з кладовищем рятувальних жилетів, розташованим у Греції, – звалищем, де містяться тисячі рятувальних жилетів. Ці рятувальні жилети носили тисячі людей: матері, доньки, студенти, робітники, лікарі та діти – у всіх спільний досвід: шлях від небезпеки до безпеки» [14]. Цей флаг, розроблений

художницею, не лише закликає до співчуття, а й пробуджує суспільну відповідальність.

Сучасні протестні рухи, такі як за права людини або кліматичні марші, активно використовують візуальні матеріали для висвітлення питань інтерсекційності та інклюзивності. Це, наприклад, роботи Шепарда Фейрі, зокрема постери «We the People» (рис. 8), відомі своїм заклик до об'єднання суспільства в боротьбі за права жінок, етнічних меншин і ЛГБТК+ спільнот. «Він зробив ці зображення доступними для безкоштовного завантаження та відтворення на своєму вебсайті. Вони стали плакатами та білбордами, які використовуються по всій Америці під час демонстрацій, що закликають до більш інклюзивної держави та рівних прав для всіх меншин» [20]. Окрім того, такі проекти, як «Disability Visibility Project» у США, використовують фотографію, живопис та цифрове мистецтво для представлення історій людей з інвалідністю, що привертає увагу до їхнього досвіду та боротьби за рівні права. Візуальне мистецтво у таких ініціативах стає не лише засобом самовираження, а й інструментом адвокації, що допомагає зруйнувати упередження та стереотипи. Таким чином, мистецтво є важливим складником у боротьбі за права людини, оскільки воно не лише підкреслює соціальні проблеми, а й сприяє змінам, дає голос тим, хто часто залишається невидимим у суспільстві.

6. Візуальне мистецтво як рушій протестних рухів: вплив, можливості та виклики

У нинішньому світі візуальне мистецтво стає засобом для вираження ідей через сучасні інноваційні технології, соцмережі, засоби копіювання та відтворення. Наприклад,

Рис. 8. Шепард Фейрі. Із серії плакатів «Ми, Люди» (We the People). Цифровий друк. 2016 [20]

під час Арабської весни у 2010–2012 рр. соціальні мережі стали платформою для поширення графіті та плакатів, які закликали до революційних змін. «Деякі новації, застосовані вуличними художниками, допомогли більш швидко й безпечно розповсюдженню графіті. Наприклад, розроблення, зокрема поза межами Сирії, серії шаблонів – трафаретів з обличчями мучеників, розміщення їх у мережі Інтернет для вільного використання. Активісти всередині країни отримали вільний доступ до таких трафаретів, завантажували, швидко роздруковували, вирізали і застосовували для створення зображень на стінах» [8, с. 168]. Ці образи швидко поширювалися серед людей різних країн, підсилюючи глобальну хвилю підтримки демократичних рухів. Соціальні мережі відкрили нові можливості для поширення протестних образів, які миттєво стають вірусними та досягають аудиторії по всьому світу. Завдяки цьому локальні акції перетворюються на міжнародні рухи солідарності, а візуальні образи слугують універсальною мовою для різних культур.

Інноваційні технології, такі як доповнена і віртуальна реальність (AR, VR), відкривають нові горизонти для протестного мистецтва. Зокрема, за допомогою AR художники створюють інсталяції, які можна побачити через смартфон, інтегрують протестні образи з вулиць міст у галереї, інституції, інші простори. VR дає змогу занурити глядачів у середовище протестів, створюючи ефект присутності й емоційного залучення. Наприклад, у проєкті «March Through Time», розробленому членами спільноти Fortnite Creative і створеному для вшанування пам'яті Маршу на Вашингтон у 1963 р. «подорож до Меморіалу Лінкольна та Національного торгового центру США, де доктор Кінг виголосив свою культову 17-хвилинну промову за громадянські права» [12], глядачі могли «опинитися» серед демонстрантів і навіть «почути» промову Мартіна Лютера Кінга «Я маю мрію». Інший приклад – проєкт «Tree», присвячений боротьбі з вирубкою лісів в Амазонії: «Цей проєкт віртуальної реальності перетворює вас на дерево тропічного лісу. Із вашими руками, як гілками, і вашим тілом, як стовбуром, ви відчуєте ріст дерева від саджанця до його найповнішої форми та побачите його долю на власні очі» [18]. Ще одним вагомим прикладом є VR-інсталяція «Clouds Over Sidra», створена для підтримки сирійських біженців, яка відбулася на Всесвітньому економічному форумі в Давосі 2015 р. Вона дає змогу глядачам побачити життя 12-річної дівчинки у таборі для біженців у Йорданії. «Це перший

в історії фільм, знятий у віртуальній реальності для ООН, який використовує реальне середовище, щоб викликати більше співчуття та новий погляд на людей, які живуть в умовах надзвичайної уразливості. Це потужна здатність дозволити будь-кому в глобальному масштабі відчути життя в таборі біженців» [19].

Важливу роль у розвитку протестного мистецтва відіграють освіта та залучення молодого покоління. Викладачі мистецтва все частіше включають теми соціальної відповідальності та активізму у навчальні програми, надихаючи студентів використовувати творчість як інструмент боротьби за права і свободи людини. Наприклад, Університет мистецтв Лондона (University of the Arts London), Велика Британія, пропонує програми, які поєднують мистецтво із соціальним активізмом. Зокрема, курс «MA Applied Imagination in the Creative Industries» заохочує студентів використовувати творчі підходи для вирішення соціальних проблем, розробляти проєкти, спрямовані на позитивні зміни в суспільстві. Університет мистецтв Берліна (Universität der Künste Berlin), Німеччина, пропонує програму «Art in Context», яка фокусується на взаємодії мистецтва із суспільством. Студенти вивчають, як мистецькі проєкти можуть впливати на соціальні процеси, сприяти активізму та підвищувати обізнаність про важливі суспільні питання. Також досвідчені митці стають наставниками для молодого покоління, передаючи свій досвід створення візуального активізму.

Між тим протестне мистецтво стикається з численними викликами. Одними з найгостріших є репресії та цензура з боку влади, які обмежують можливості митців для самовираження. Наприклад, у різних країнах під час протестної діяльності митців викрадають і застосовують до них фізичне насильство (сирійський карикатурист Алі Ферзат, якого викрали і зламали пальці на обох руках через його погляд на події у країні 2011–2012 рр.), інколи це призводить до вбивства (митець Роман Бондаренко помер через побиття у поліцейському відділі 2020 р., Білорусь).

Водночас існує ризик комерціалізації протестних образів: їх можуть використовувати як бренди у маркетингових кампаніях, позбавляючи автентичності та знецінюючи їхній протестний зміст. Це ставить перед митцями виклик – як зберегти баланс між естетикою та дією, адже навіть найяскравіший візуальний образ не завжди має реальний вплив на суспільну свідомість. Комерціалізація протесту може призвести до його перетворення

на ще один товар, що підкорюється ринковій логіці. Прикладом є проєкт групи GКУ PROJECT під назвою «NOT FOR SALE» у Києві, «...жест менеджерів центру «Більшовик» куди більш радикальний, ніж діяльність соціально-критичних митців. Переведення виставлених творів мистецтва в статус рекламних прикрас та новорічних декорацій є виворотом практики художньої апропріації: чому б менеджерам не привласнити та не використати об'єкти мистецтва у форматі рекламних декорацій, якщо самі митці використовують артефакти масової культури, показуючи їх у вигляді власного мистецтва» [4]. Як зазначає Олексій Радінський, «протестувати проти політичних рішень, удаючись для цього до медіуму мови, цілком логічно й розумно, якщо самі ці рішення сформульовані в тому ж медіумі» [4].

ВИСНОВКИ

Візуальне мистецтво відіграє важливу роль у протестному самовираженні, мобілізації громадськості та створенні альтернативних наративів. Дослідження показало, як у використанні протестувальниками такі форми мистецтва, як графіті, перформанси, мурали, трафарети та ін., можуть впливати на соціальні й політичні процеси.

Аналіз конкретних прикладів показав універсальність цих художніх засобів. Зокрема, вуличне мистецтво активно використовувалося під час Арабської весни (2010–2012), коли в Сирії з'явилися трафаретні зображення та графіті з протестними гаслами, які швидко тиражувалися активістами. В Україні візуальне мистецтво стало важливим елементом Революції гідності (2013–2014): плакати та стрітарт, зокрема роботи Гамлета Зіньківського, допомагали формувати протестний дискурс, а творчість Сергія Захарова в окупованому Донецьку ставала засобом опору. У США рух Black Lives Matter широко застосовував мурали та графіті, щоб привернути увагу до проблем расової дискримінації та поліцейського насильства. Особливої уваги заслуговують інноваційні технології, які відкривають нові можливості для протестного мистецтва. Доповнена реальність (AR) та віртуальна реальність (VR) дають змогу інтерактивно залучати аудиторію, як це зроблено у проєкті «March Through Time» про Мартіна Лютера Кінга чи в VR-інсталяції «Clouds Over Sidra», яка висвітлює проблему сирійських біженців. Проте використання візуального мистецтва у протестах супроводжується викликами, такими як цензура, репресії проти митців та ризик комерціалізації протестних образів.

Подальші дослідження будуть зосереджені на взаємозв'язку між мистецькими практиками та протестними рухами у різних країнах, з особливим акцентом на Україні. Особливо буде розглянута роль візуального мистецтва як інструменту документування протестних подій через фотографію, графіті, плакати та відеоарт.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. Шведські вчені презентували дослідження про політичну естетику та мистецтво Майдану. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1589> (дата звернення: 21.11.2024)
- [2] Радіо свобода. Олександра Вагнер: Стрелков не пробачив художнику його критичні інсталяції. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26532851.html> (дата звернення: 15.12.2024).
- [3] Р.Е.П. Революційний Експериментальний Простір. Берлін : The Green Box, 2015. 265 с.
- [4] Спільне. Олексій Радінський: Мають очі, щоб не бачити: Парадокси критичного мистецтва в Україні. URL: <https://commons.com.ua/en/mayut-ochi-shhob-ne-bachiti-paradoksi-kri/> (дата звернення: 20.10.2024).
- [5] Суспільне культура. Катерина Носко: Короткий екскурс у «Dokumenta» – наймасштабнішу виставку сучасного мистецтва у світі. URL: <https://suspilne.media/culture/207579-korotkij-ekskurs-u-documenta-najmasstabnису-vistavku-sucasnogomistectva-u-sviti/> (дата звернення: 11.11.2024).
- [6] Суспільне новини. Юлія Рябчук: Майдан. Шість літер нашої свободи. URL: <https://suspilne.media/106383-majdan-sist-liter-nasoi-svobod/> (дата звернення: 25.10.2024).
- [7] Суспільне Харків. Ганна Цюмік, Валерія Гецько, Дмитро Гребінник: «Надламани, але незламні». В Ізюмі впала опора мосту, на якій був напис художника Гамлета: чи планують робити ремонт. URL: <https://suspilne.media/kharkiv/624285-nadlamani-ale-nezlamni-v-izumi-vpala-opora-mostu-na-akij-buv-napis-hudoznika-gamleta-ci-planuut-robiti-remont/> (дата звернення: 15.12.2024).
- [8] Українська академія мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр. Київ : НАОМА, 2024. Вип. 36. 213 с.
- [9] Хмарачос. Бенксі підтвердив авторство семи графіті на Київщині. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/11/15/benksi-pidtvverdyv-avtorstvo-semy-graftit-na-kyvivshhyni-foto/> (дата звернення: 28.11.2024).
- [10] Bazilik. Мар'яна Хемій: Триумфальна арка для Крісто. URL: <https://bazilik.media/triumfalna-arkadlia-kristo/> (дата звернення: 11.14.2024).
- [11] Debord G. The Society of the Spectacle. New York: Zone Books, 1994. 154 p.
- [12] Fortnite. March through time. URL: <https://www.fortnite.com/news/celebrate-mlk-time-studios-presents-march-through-time-in-fortnite> (дата звернення: 13.01.2025).
- [13] Goldberg R. Performance Art: From Futurism to the Present. London: Thames & Hudson, 2011. 256 p.

[14] MoMA. Ariele Dionne-Krosnick: Visualizing Refuge. URL: <https://www.moma.org/magazine/articles/345> (дата звернення: 15.12.2024).

[15] Raunig G. Kunst und Revolution: künstlerischer Aktivismus im langen 20. Jahrhundert. Wien: Turia + Kant, 2005. 259 p.

[16] Raunig G., Ray G. Art and Contemporary Critical Practice: Reinventing Institutional Critique. Minneapolis: MayFlyBooks, 2009. 266 p.

[17] The Guardian. Shepard Fairey: artist behind Obama 'Hope' poster unveils largest work to date in Sydney. URL: <https://www.theguardian.com/culture/2017/jun/17/shepard-fairey-artist-behind-obama-hope-poster-unveils-largest-work-to-date-in-sydney> (дата звернення: 16.12.2024).

[18] Treeofficial. Tree. URL: <https://www.treeofficial.com/> (дата звернення: 16.01.2025).

[19] United Nations Virtual Reality. Action Campaign. URL: <https://unvr.sdgactioncampaign.org/cloudoversidra/> (дата звернення: 2.11.2024).

[20] Wunderkammern. Shepard Fairey – We the People. URL: <https://wunderkammern.net/shepard-fairey-we-the-people/> (дата звернення: 22.11.2024).

REFERENCES

[1] Natsionalnyi memorialnyi kompleks Geroyiv Nebesnoyi Sotni – Muzei Revolyutsiyi GiDnosti. [National Memorial Complex of the Heavenly Hundred Heroes – Museum of the Revolution of Dignity]. Shvedski vcheni prezentuvaly doslidzhennia pro politychnu estetyku ta mystetstvo Maidanu. Retrieved from: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1589> (date of access: 21.11.2024) [in Ukrainian].

[2] Radio svoboda. [Radio Liberty]. Oleksandra Vahner: Strelkov ne probachyv khudozhnyku yoho krytychni instaliatsii. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/26532851.html> (date of access: 15.12.2024) [in Ukrainian].

[3] R.E.P. Revolyutsiyniy Eksperimentalniy Prostir [R.E.P. Revolutionary Experimental Space]. Berlin: The Green Box, 2015. 265 s. [in Ukrainian/English].

[4] Spilne. [Common]. Oleksii Radinskii: Maiut ochi, shchob ne bachyty: Paradoksy krytychnoho mystetstva v Ukraini. Retrieved from: <https://commons.com.ua/en/mayut-ochi-shchob-ne-bachiti-paradoksi-kri/> (date of access: 20.10.2024) [in Ukrainian].

[5] Suspilne kultura. [Public culture]. Kateryna Nosko: Korotkyi ekskurs u «Dokumenta» – naimasshtabnishu vystavku suchasnoho mystetstva u sviti. Retrieved from: <https://suspilne.media/culture/207579-korotkij-ekskurs-u-documenta-najmashtabnisu-vstavku-suchasnoho-mystetstva-u-sviti/> (date of access: 11.11.2024) [in Ukrainian].

[6] Suspilne novini. [Public news]. Yuliia Riabchuk: Maidan. Shist liter nashoi svobody. Retrieved from: <https://suspilne.media/106383-majdan-sist-liter-nashoi-svobody/> (date of access: 25.10.2024) [in Ukrainian].

[7] Suspilne Harkiv. [Public Kharkiv]. Hanna Tsomik, Valeriia Hetsko, Dmytro Hrebinnyk: «Nadlamani, ale nezlamni». V Iziumi vpala opora mostu, na yakii buv napys khudozhnyka Hamleta: chy planuiut robyty remont. Retrieved from: <https://suspilne.media/kharkiv/624285-nadlamani-ale-nezlamni-v-izumi-vpala-opora-mostu-na-akij-buv-napis-hudoznika-gamleta-ci-planuiut-robiti-remont/> (date of access: 15.12.2024) [in Ukrainian].

[8] Ukrayinska akademiya mistetstva [Ukrainian Academy of Arts]: doslidn. ta nauk.-metod. pr. / NAOMA. KiYiv : NAOMA, 2024. Vip. 36. 213 p. : Il. [in Ukrainian].

[9] Hmarachos. [Skyscraper]. Benksi pidtverdyv avtorstvo semy hrafiti na Kyivshchyni. Retrieved from: <https://hmarachos.kiev.ua/2022/11/15/benksi-pidtverdyv-avtorstvo-semy-grafiti-na-kyivshchyni-foto/> (date of access: 28.11.2024) [in Ukrainian].

[10] Bazilik. [Bazilik]. Mariana Khemii: Triumfalna arka dlia Kristo. Retrieved from: <https://bazilik.media/triumfalna-arka-dlia-kristo/> (date of access: 11.14.2024) [in Ukrainian].

[11] Debord G. The Society of the Spectacle. New York: Zone Books, 1994. 154 p. [in English].

[12] Fortnite. March through time. Retrieved from: <https://www.fortnite.com/news/celebrate-mlk-time-studios-presents-march-through-time-in-fortnite> (date of access: 13.01.2025) [in English].

[13] Goldberg, R. (2011). Performance Art: From Futurism to the Present. London: Thames & Hudson. 256 p. [in English]

[14] MoMA. Ariele Dionne-Krosnick: Visualizing Refuge. Retrieved from: <https://www.moma.org/magazine/articles/345> (date of access: 15.12.2024) [in English].

[15] Raunig, G. (2005). Kunst und Revolution: künstlerischer Aktivismus im langen 20. Jahrhundert. Wien: Turia + Kant. 259 p. [in English].

[16] Raunig, G., & Ray, G. (2009). Art and Contemporary Critical Practice: Reinventing Institutional Critique. Minneapolis: MayFlyBooks, 266 p. [in English].

[17] The Guardian. Shepard Fairey: artist behind Obama 'Hope' poster unveils largest work to date in Sydney. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/culture/2017/jun/17/shepard-fairey-artist-behind-obama-hope-poster-unveils-largest-work-to-date-in-sydney> (date of access: 16.12.2024) [in English].

[18] Treeofficial. Tree. Retrieved from: <https://www.treeofficial.com/> (data zvernennya: 16.01.2025) [in English]

[19] United Nations Virtual Reality. Action Campaign. Retrieved from: <https://unvr.sdgactioncampaign.org/cloudoversidra/> (date of access: 2.11.2024) [in English].

[20] Wunderkammern. Shepard Fairey – We the People. Retrieved from: <https://wunderkammern.net/shepard-fairey-we-the-people/> (date of access: 22.11.2024) [in English].

ABSTRACT***Sabakar S. Aspects of using visual art in protest expression through acts of direct action***

Purpose of the research study is to analyse the role of the visual arts as a means of expressing protest through direct action and activism. The research aims to examine contemporary examples of the use of graffiti, performance, etc. as a means of mobilising, creating alternative narratives and communicating socio-political messages.

Methodology. The thesis adopts a comprehensive methodological approach, combining several scholarly methods for an in-depth analysis of visual activism. In particular, a systematic and structural analysis of a wide range of multimedia sources was carried out, which allowed us to identify the main elements and patterns of protest art formation. In addition, a comparative case study analysis was used to examine historical and contemporary examples of protest practices in different cultural and political contexts. The method of content analysis was also used to study visual images and symbols used in public space and on the Internet.

Results. The study shows that visual art is a powerful tool for mobilisation and non-violent resistance, capable of transforming public space and creating alternative forms of communication. An analysis of examples of contemporary protest movements shows the universality of artistic means in conveying emotional ideas and shaping collective consciousness.

The scientific novelty of the study lies in a comprehensive analysis of visual art as a means of direct action within contemporary protest movements. This analysis covers a wide range of visual activism practices and socio-political statements in the twenty-first century. Particular attention is paid to the Ukrainian experience, including examples of artistic resistance during the Revolution of Dignity and the subsequent large-scale war, and the role of art in non-violent resistance.

Practical relevance of the study lies in the possibility of applying the results obtained in artistic and educational practice, particularly in higher art education curricula focused on developing socially critical thinking. Additionally, the study could inform the work of human rights organisations that utilise art as a tool for public communication and human rights advocacy.

Keywords: visual art, protest, direct action, activism, graffiti, performance, human rights, AR, VR.

AUTHOR'S NOTE:

Sabakar Sergii, Senior Lecturer at the Department of Drawing, National Academy of Fine Arts and Architectur, Kyiv, Ukraine, e-mail: sergii.sabakar@naoma.edu.ua, orcid: 0000-0002-7644-1078.

Стаття подана до редакції 31.05.2025 р.